

ВІДГУК
опонента доктора філологічних наук, професора,
проректора з наукової роботи
Київського національного лінгвістичного університету
КОРОЛЬОВОЇ АЛЛИ ВАЛЕР'ЯНІВНИ
про дисертацію
Вайнорене Ірини Петрівни
**“Когнітивно-семантична експлікація каузальної домінанти *ЕФЕКТ*
в англійській та українській мовах”**
на здобуття ступеня доктора філософії
зі спеціальності 035 Філологія
(Київ, 2020)

Сучасна когнітивно зумовлена й дискурсоцентризована лінгвістика продовжує розвиватися за рахунок не лише вивчення одиниць лексико-семантичного рівня в різних дискурсивних сферах, а й на основі нового осмислення тих дискусійних питань, які лежать у площині когнітивної граматики й безпосередньо когнітивного синтаксису. В основу таких досліджень покладено тезу про те, що структура кожної мовної системи зумовлена її функціоналом із безмежними синергетичними можливостями для реалізації. Мова ж при цьому розглядається не як готовий статичний продукт, а як когнітивна діяльність її носіїв, що відображає передовсім традиційні логіко-граматичні (зокрема й синтаксичні) моделі конструювання причинно-наслідкових відношень у всіх сферах буття представників певної лінгвоспільноти, а також генерує нові нестандартні схеми фіксації цих відношень, що не підпорядковані ані звичній логіці, ані нормативній граматиці, оскільки вони є трансфером із наївної картини світу до професійних дискурсів, де спрацьовують механізми фахової мотивації у процесах експлікації як лексичних, так і граматичних значень.

З огляду на таку постановку проблеми дисертація Вайнорене Ірини Петрівни “Когнітивно-семантична експлікація каузальної домінанти *ЕФЕКТ* в англійській та українській мовах” є актуальною і перспективною працею для розвитку дискурс-спрямованої когнітивної граматики загалом та когнітивно-семантичного синтаксису зокрема.

Виходячи з актуальності наукової проблеми, задекларованої у темі дисертації, Ірина Петрівна поставила за мету – визначити “способи і засоби когнітивно-семантичної експлікації каузальної домінанти *EFFECT / ЕФЕКТ* в англійській та українській мовах у текстах різного професійного спрямування та в електронних корпусах текстів”, що демонструє магістральну лінію її наукового пошуку і передбачає вирішення конкретних завдань. Хоча вже тут виникає запитання до здобувачки: тексти якого професійного спрямування обрано для вивчення? Нагадаю, що мета дослідження не повинна містити абстракцій, а має відображати як наукову проблему, так і конкретний матеріал для її досягнення.

Сформульована мета дисертації та представлені завдання надали змогу здобувачці отримати нові наукові результати, основними з яких, на мою думку, є такі:

1. Уточнення поняття каузальної домінанти як ментально-логічного конструкта, що відображає фрагмент каузальної ситуації шляхом мовних засобів об'єктивації одного з варіантів синтаксичного концепту КАУЗАЛЬНІСТЬ (далі – ССК).

2. Уведення в науковий обіг терміна “когнітивно-семантична експлікація” на позначення пізнавальної здатності людини продукувати варіанти до будь-яких інваріантів.

3. Залучення програмного забезпечення Британського національного корпусу і Корпусу української мови (Mova.info) для опрацювання атрибутивних колокацій із базовими вербалізаторами *effect, result, consequence* / *ефект, результат, наслідок*.

4. Експлікація пропозиційно-змістового моделювання варіантів синтаксичного концепту КАУЗАЛЬНІСТЬ з каузальними домінантами *EFFECT / ЕФЕКТ* у текстах психологічного та економічного спрямування.

5. Встановлення відмінних прототипів каузальних домінант *EFFECT / ЕФЕКТ* у досліджуваних мовах.

Обґрунтованість і вірогідність здобутих наукових результатів підтверджена ретельним опрацюванням цілком достатнього фактажу мовного матеріалу, який становлять 1318 контекстів уживання базових вербалізаторів *effect* і *ефект* в англо- та українськомовних текстах психологічного й економічного спрямування; 10628 колокацій: 9371 колокація з лексемами *effect* (6387), *result* (2161) і *consequence* (793), зафіксована в конкордансах Британського національного корпусу, 1257 колокацій із лексемами *ефект* (381), *результат* (815) і *наслідок* (61) – в Корпусі української мови “Mova.info”.

Отримані нові наукові результати надали авторці дисертації підстави для формулювання основного висновку, суть якого полягає в тому, що для англійців і для українців однаково важливою є оцінка ефекту та його результативності, натомість для перших важливішим усе ж таки є ступінь значущості ефекту, тимчасом для українців більшої ваги набуває власне отримання результату як ефекту (за даними досліджуваного корпусу) та ступінь позначення останнього. Цей загальний підсумок свідчить про трансформацію уявлень сучасних англійців і українців про таке поняття, як “ефект” порівняно з архетипним ядром каузальної домінанти *EFFECT* / *ЕФЕКТ*, яку становить спільна архісема ‘віддалена дія того, що було зроблено’, сформована у свідомості ще індоєвропейців, нащадками яких є представники обидвох етноспільнот.

Наголошу, що отримані наукові результати мають суттєву практичну цінність для професійної діяльності перекладачів, що практикують у сфері психології й економіки. Прикладне значення цих результатів вбачаю також й у доцільності їхнього застосування при укладанні спеціальних паралельних корпусних глосаріїв (англо-українського та українсько-англійського) з досліджуваної проблематики.

Виконана дисертація відповідає як змістовим, так і формальним вимогам до кваліфікаційних робіт на здобуття ступеня вищої освіти доктора філософії.

Наукова дисертаційна праця складається з анотацій двома мовами, списку опублікованих праць, переліку умовних позначень, вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаної літератури (312 позицій, з яких 71 – іноземними мовами), списку лексикографічних джерел (39 позицій), списку джерел ілюстративного матеріалу (9 позицій), 7 додатків (8 таблиць і 12 схем).

У **першому розділі** дисертації “Когнітивно-семантичні засади вивчення способів експлікації каузальної домінанти *EFFECT / ЕФЕКТ* у зіставній лінгвістиці” здобувачка формулює основні теоретичні положення праці і, перш за все, робить спробу визначити науковий об'єм когнітивно-семантичного поняття “експлікація” на тлі суміжних термінів “реалізація”, “репрезентація”, “об'єктивація” і “вербалізація” (стор 37 дис.).

Проаналізувавши лексикографічні й наукові праці, дослідниця не лише запропонувала оптимальну дефініцію ключового в її дисертації поняття “когнітивно-семантична експлікація”, а й представила його місце в науковій моделі свого дослідження, яку назвала “Шлях від категорії каузальності до її вербальної реалізації через репрезентацію, об'єктивацію та експлікацію” і в якій визначила та унаочнила рівневі відношення між чотирма суміжними термінами (стор. 47-48 дис.). І цей науковий крок є цілком самостійним, новаторським і перспективним для подальшої апробації запропонованої моделі.

При цьому на особливу позитивну оцінку заслуговує розроблений дисертанткою тривимірний алгоритм наукового витлумачення досліджуваного поняття (“когнітивно-семантична експлікація”), під яким Ірина Петрівна розуміє: 1) механізм формування глибинних (когнітивно-семантичних) і поверхневих структур (структурних схем) з їх варіативністю (очевидно, авторка має на увазі – варіантністю); 2) процес, що призводить до розкриття змісту певної єдності, де її складові, набуваючи самостійності, можуть відрізнятись одна від одної; 3) варіанти вираження будь-якого значення / змістового наповнення на когнітивно-семантичному рівні в одній

або в різних мовах, що безпосередньо пов'язані з розвитком пізнавальної здатності людини (стор. 47 дис.).

До теоретичних здобутків рецензованої праці варто віднести й спроби авторки реконструювати архетипну основу КД *EFFECT* / *ЕФЕКТ* та продемонструвати подальший шлях її глибинної й поверхневої експлікаторної вербалізації в англійській та українській мовах, враховуючи словотвірний потенціал і колокаційну розгалуженість. Ще один самостійний здобуток дисертантки – це доцільність залучення поняття “когнітивно-семантична експлікація” для вивчення засобів реалізації КД *EFFECT* / *ЕФЕКТ* у професійному мовленні носіїв англійської й української мов із їх подальшою верифікацією на базі доступних для вільного користування корпусів англійськомовних і українськомовних текстів.

Проте, дозволю собі висловити й критичні міркування щодо метамови викладу теоретичних положень дисертації, які переобтяжені зайвою (часом загалом незрозумілою), подеколи тривіальною (загальновідомою) інформацією. Скажімо, розлогі міркування про вже неодноразово описане поняття каузальності, та й навіть каузальної домінанти, які достатньо вичерпно описано навіть у працях наукового керівника Н. Є. Леміш. Окрім того, час від часу здається, що авторка не зовсім розуміє, з якою метою вона робить переважно наївний переказ (а не критичний синтез) різних джерел, в яких подана інтерпретація досліджуваних нею термінів. Те саме стосується й етимологічного коментаря ключових понять дисертації, які в роботі мають іманентний характер, а не експланаторно-динамічний. Бракує чіткості авторської позиції у теоретичному описі концепції роботи, передовсім, не проглядається авторський коментар аргументів у наведених цитатах науковців. Звідси, перевага аналітики в розділі над синтезом, брак наукових умінь подавати критичні узагальнення з проаналізованої наукової і лексикографічної літератури. Сподіваюсь, що Ірина Петрівна надалі буде працювати над удосконаленням своєї наукової метамови у частині її синтетичної вправності.

Другий розділ дисертації “Методологічна база дослідження каузальної домінанти *EFFECT / ЕФЕКТ*” дослідниця присвятила вибору принципових настанов для випрацювання комплексної методики аналізу когнітивно-семантичної експлікації досліджуваної домінанти в мові, професійному (психологічному й економічному) мовленні та корпусах текстів.

У першому параграфі цього розділу дослідниця пояснює, де і на якому етапі ефективним буде залучення настанов таких методологічних принципів, як антропокосмізм, експансіонізм, функціональність, епістемічність, ексланаторність і колострукційність.

Принципово новим і перспективним методологічним підходом авторки дисертації є нове витлумачення знання (у даному разі знання про КД *EFFECT / ЕФЕКТ* в англійській та українській мовах) і не лише як епістемологічної категорії, а й як гносеологічного конструкта, що має модель дерева. Це, в принципі, постулюють і представники постмодерністської епістемології, називаючи таку модель ризоною. Принагідно згадаю, що нова гносеологічна епістемологія не суперечить і моделі “Світового дерева” та розумінню його тріортогонального й синергетично-холістичного устрою. І якщо для методології виконаного дослідження принциповою є настанова на представлення знання, слідом за Дж. Ганері, як дерева [...] з корінням, що “підтримує органічну систему без центру”, то постає запитання, як тоді в цю модель вписується інший тип моделі – польовий, запозичений у Л. М. Ковальнової й адаптований у роботі для побудови сентенційного поля КАУЗАЛЬНІСТЬ з чітко визначеним центром – синтаксичним концептом КАУЗАЛЬНІСТЬ та його архетипною основою і прототипічними ситуаціями, що експлікують каузальні домінанти.

На жаль, послідовно представлені й описані в третьому параграфі другого розділу дисертації чотири етапи дослідження експлікації каузальної домінанти *EFFECT / ЕФЕКТ* в англійській та українській мовах не відображають задекларовані обидві науково-методологічні моделі (з одного боку, децентрованої, а з іншого, – центрованої) експлікації ССК

КАУЗАЛЬНІТЬ та однієї з його КД, якою є *EFFECT / ЕФЕКТ*. Ці чотири етапи включають лише перелік процедурних операцій здобувачки, які вона виконувала й які мають модель послідовного ланцюга (а не дерева або ж польової моделі) та її дослідницьких кроків (йдеться про 26 послідовних кроків). Не пояснює тут авторка, які методи, методики і прийоми аналізу застосовувалися на всіх етапах.

У третьому розділі “Когнітивно-синтаксична експлікація каузальної домінанти *EFFECT / ЕФЕКТ* у текстах психологічного спрямування” дисертантка декларує, що виконує аналіз пропозиційно-змістового та структурного компонентів КД у текстах психологічної тематики, але, насправді, виділяючи фреймові каузальні ситуації, представляє їх у термінах лексичної семантики, а не когнітивно-синтаксичної. Зауважу, що лексичне значення не дорівнює розумінню значення представниками когнітивної семантики (А. Вежбицька, Р. Ленекер, Е. Рош та ін.).

Ірина Петрівна пише, що, опрацювавши фрагменти текстів психологічного спрямування, вилучених з *The Gale Encyclopedia of Psychology* (2001, 701 р.), нами отримано такі дані для номінацій *effect / effects* в англійській мові: 155 диференційних типів каузальних семем, наприклад, [...], SMB TO INVESTIGATE EFFECTS / хтось досліджувати ефекти [...].

Представлені фрейми і цей зокрема не можна буквально ототожнювати з ЛСВ (або семемами), оскільки кожна каузальна ситуація повинна представлятися як актантна структура когнітивного рівня з демонстрацією семантико-синтаксичних відношень між компонентами цієї структури: діяльність – Х (ХТОСЬ) діяв [пресупозиція] – ДЛЯ ЧОГО / З МЕТОЮ [вивчити ефект], а потім робити висновок не в кількісних показниках одиниць лексико-семантичного рівня, а в термінах фреймово-актантної семантики: класифікувати 155 семем за типами актантних структур (а їх лише 2 інваріантні типи в кожній із мов), за їхніми варіантами, характерними для відповідних каузальних ситуацій.

У принципі, Ірина Петрівна в параграфі 3.3 виходить на когнітивно-синтаксичний рівень і підсумовує, що на основі 155 диференційних каузальних семем (репрезентованих 18 структурними схемами) для англійської мови характерними є 28 варіантів СКК, кожен із яких виділений з опорою на інтегровану сему дієслівного компонента його пропозиційно-змістової складової (тобто актантної структури).

Загалом за результатами компонентного аналізу авторка виділяє 32 варіанти СКК, що неоднаково об'єктивують аналізовану домінанту в англійській (28) та українській (13) мовах: лише 9 з них є спільними, 19 – унікальними в англійській мові і 4 – в українській, які теж можна вважати каузальними ситуаціями – типовими пропозиціями з властивими структурними схемами, і робить висновок, що в психологічному професійному мовленні вони є більш різноманітними, аніж у лексикографічних джерелах. Це свідчить про доцільність застосування розробленого алгоритму для вивчення каузальних домінант у різних професійних сферах. Хоча сумарно 28+13 становить 31? Очевидно, це технічна неточність.

У **четвертому розділі** “Когнітивно-синтаксична експлікація каузальної домінанти *EFFECT* / *ЕФЕКТ* у текстах економічного спрямування” за допомогою інтегрованого підходу (поєднання компонентного аналізу з аналізом впливу синтаксичних структур на формування значення) дисертантка зафіксувала значно більшу каузальну розмаїтість аналізованих домінант у досліджуваних економічних текстах порівняно з лексикографічною фіксацією і професійним мовленням психологів: 312 диференційних типів в англійській мові та 108 – в українській.

І хоча кількісно типологія каузальних ситуацій значно відрізняється на користь англійської мови, та все ж таки їхні варіанти є порівняно однаковими в кількісному співвідношенні: 35 варіантів СКК з КД *effect* / *effects* в англійськомовних текстах економічного спрямування і 31 варіант СКК з КД *ефект* – в українськомовних.

Тимчасом для 35 варіантів СКК з КД *effect / effects* в англійськомовних текстах економічного спрямування зафіксовано 28 структурних схем, а для 31 варіанта СКК з КД *ефект* – в українськомовних економічних текстах – 18 структурних схем.

Показово, що для одержаних показників авторка надає цілком аргументовані пояснення, пов'язуючи їх із тим фактом, що економіка (як національна, так і міжнародна) працює з різними галузями промисловості, що включають, проте не обмежуються економічним призначенням продукції, різновидами сировини, технологічних процесів, професійного складу кадрів, умов праці тощо, які мають відповідники (часом повні) в різних країнах світу. До того ж економіка, як правило, забезпечує базові потреби людини, тимчасом психологія досліджує ментальні стани людини, а ментальність – це національно-специфічна категорія.

У **п'ятому розділі** “Когнітивно-семантична експлікація каузальної домінанти *EFFECT / ЕФЕКТ* у корпусах англійської та української мов” дослідниця, застосовуючи колексемний аналіз, на базі лівобічних атрибутивних колокацій виявила, що КД в англійській мові залишається лексема *effect*, адже сполучення з нею є найчастотнішими – 68,16 %, тимчасом в українській мові КД змінилась, адже її становить лексема *результат* – 64,84 % сполучення припадає саме на цю лексему.

Очевидно, що і прототипи слід було визначати в українській мові для КД *результат*, а не для домінанти *ефект*.

Отримані результати показують важливість і доцільність корпусних даних для лінгвістичних досліджень.

Підсумовуючи результати проведеної експертизи дисертаційної праці Вайнорене Ірини Петрівни, і попри критичні моменти, висловлені мною у відгуку, зазначу, що, без сумніву, виконана робота заслуговує на схвалення.

Мета дисертації досягнута, у п'ятих розділах вирішуються поставлені завдання. При цьому зазначу, що різноаспектність дослідження: а це і ретельний аналіз досліджуваної домінанти в лексикографічних працях, і в

професійному мовленні, і її корпусна верифікація, а також складність процедурних етапів на кожному дослідницькому кроці, викликали запитання, подеколи роздуми критичного характеру, на які, сподіваюсь, Ірина Петрівна відреагує під час захисту дисертації.

До цих критичних моментів додаю формальні зауваження, здебільшого технічного характеру. Робота містить чимало росіянізмів, невдалого російсько-українського буквального перекладу, помилок в ініціалах дослідників (наприклад, Серебренникова Е. Ф. (2012) подана в тексті роботи з ініціалами О. Ф. тощо), помилок технічного набору навіть у змісті дисертації, помилок вживання закінчень термінів у родовому відмінку тощо. І цих невірностей чимало, які впливають на загальне враження щодо оформлення дисертації. Сподіваюсь, що Ірина Петрівна у своїх подальших дослідженнях буде більш уважно ставитися і до технічної сторони наукових студій.

Водночас відзначу, що критичні запитання і зауваження не применшують важливості для філологічної науки отриманих наукових результатів, які є самостійними, ретельно опрацьованими й аргументованими, а творчо виконана дисертація демонструє уміння здобувачки працювати з різними джерелами: від словників – до корпусів текстів.

Публікації повністю відбивають зміст дисертації. Достатньою є апробація результатів дослідження: І. П. Вайнорене виступила з доповідями на *восьми* міжнародних наукових конференціях: “Сучасна філологія: актуальні питання та перспективи дослідження” (30.10.2017, MCSU, Люблін, Польща), Cambridge Teacher Development Conference “Strategize for Success in Exam Reading” (17.12.2017, Київ), “Linguistic, Didactic and Sociocultural Aspects of Language Functioning”(3-4.05.2018, Вільнюс, Литва), “Мова та культура: сучасні аспекти співвідношення” (6-7.12.2018, Одеса), “Foreign Language in Professional Training of Specialists: Issues and Strategies” (20.02.2019, Кропивницький), “Філософія мови та нові тенденції

в перекладознавстві” (28-29.03.2019, Київ), “Переяславська мовознавча толока” (19-20.2019, Переяслав-Хмельницький), “Універсальне та національне в мовній картині світу” (24-26.10.2019, Мінськ, Білорусь); на одному міжнародному науково-практичному семінарі (21.05.2019, Ірпінь).

За результатами дисертації опубліковано *тринадцять* праць: *сім* статей, *п'ять* з яких – у фахових виданнях України, *одна* – в міжнародному виданні, що індексується в наукометричній базі *Web of Science*, *одна* – в міжнародному іноземному виданні, що індексується в наукометричній базі *MLA*, *шість* тез доповідей на конференціях та інших наукових заходах.

Робота пройшла перевірку на антиплагіат і має високий відсоток оригінальності (понад 90%).

На підставі вивчення дисертації, фахових та інших публікацій вважаю, що за своєю актуальністю, науковою новизною, теоретичним і практичним значенням одержаних результатів виконане дослідження Вайнорене Ірини Петрівни “Когнітивно-семантична експлікація каузальної домінанти *ЕФЕКТ* в англійській та українській мовах” є самостійною і завершеною науковою працею, яка відповідає вимогам “Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії”, затвердженому Постановою Кабінету Міністрів України від 6 березня 2019 року № 167, а її авторка – заслуговує на присудження ступеня доктора філософії у галузі знань 03 Гуманітарні науки, спеціальність 035 Філологія.

Опонент

доктор філологічних наук, професор,

проректор з наукової роботи

Київського національного

лінгвістичного університету

Корольова А. В.

Власноручний підпис
Корольової А. В.
завіряю: ст. Інспектор ВК
Лисюк А. В.